Ewa Gaczoł

Fotografie z lat sześćdziesiątych XIX wieku dotyczące powstania styczniowego w zbiorach Działu Fotografii Krakowskiej Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Część 1. Albumy z fotografiami powstańców styczniowych

Przypadająca w 2013 roku 150. rocznica wybuchu powstania styczniowego jest doskonałą okazją do przypomnienia i lepszego poznania przechowywanych w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa obiektów związanych z obszarem społecznej pamięci – fotografii. Te niewielkie prostokąciki z podobiznami wodzów i polityków, bohaterów i zwykłych uczestników wydarzeń rozgrywających się na ziemiach polskich w latach 1860–1865 miały wielkie znaczenie dla utrwalenia legendy powstania i podtrzymywania idei niepodległościowej.

W artykule omówione zostały głównie fotografie, które powstały w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych XIX wieku w zakładach działających na ziemiach polskich, a także za zagranicą. Duża ich część przedstawia osoby związane z okresem poprzedzającym wybuch powstania, jak i samych jego uczestników. Częsty brak podpisów uniemożliwia niejednokrotnie identyfikację i jednoznaczne potwierdzenie uczestnictwa sfotografowanych osób w tym akcie zbrojnym. Wśród omawianych obiektów znajdą się zarówno te, które powstały w latach sześćdziesiątych XIX wieku, jak i fotokopie z późniejszego okresu. W identyfikacji dopomogły wydawnictwa opublikowane po powstaniu oraz pozycje najnowsze, zwłaszcza wydane ostatnio dwa katalogi zbiorów Gabinetu Grafiki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich[1] oraz Muzeum Historycznego m. st. Warszawy[2]. Dużą pomocą okazały się też portale i strony internetowe, przede wszystkim prowadzony przez Muzeum Historii Kielc[3] portal poświęcony powstaniu styczniowemu.

W Dziale Fotografii Krakowskiej Muzeum Historycznego Miasta Krakowa znajdują się cztery albumy ze zdjęciami powstańców styczniowych, dwa zbiory rodzinne, wśród których zgromadzono sporo zdjęć z lat sześćdziesiątych XIX wieku, a także pojedyncze fotografie, które trafiły do naszych zbiorów drogą zakupów lub darów. W Muzeum przechowywana jest również kolekcja szklanych klisz z krakowskiego zakładu Kriegerów, w tym klisze reprodukcyjne związane z okresem powstania. Większa część zgromadzonych fotografii trafiła do naszych zbiorów przed wielu laty i wtedy też przeprowadzono ich inwentaryzację. Na potrzeby artykułu dokonano wstępnej reinwentaryzacji, jednak zbiory wymagają dalszych dokładniejszych badań.

Wśród omawianych obiektów cztery albumy zawierające w większości zdjęcia powstańców stanowią niewątpliwie ciekawy przykład kultywowania narodowych tradycji.

Pierwszy z albumów[4] został zakupiony przez Muzeum od Wandy Surzyckiej w 1957 roku. Jest niewielki (13,7 na 10,7 cm), przeznaczony na zdjęcia formatu *carte de visite*, oprawiony w twardą okładkę obciągniętą żółtobrunatnym pluszem, obecnie mocno wytartym, z posrebrzanymi okuciami i klamrą do zamykania. Wewnątrz znajduje się 19 kart z białego kartonu z prostokątnymi otworami do wsuwania fotografii. Według informacji podanej przez osobę sprzedającą, album ten miał być skompletowany przez warszawskiego fotografa Karola Beyera (1818–1877) z jego własnymi adnotacjami, brak jednak potwierdzenia tej informacji. W albumie zebrano 39 fotografii, z których większość (25 sztuk) nie jest sygnowana, ale kilka to fotokopie ze znanych fotografii. Pozostałe zdjęcia wykonano głównie w warszawskich zakładach: Karola Beyera, Jana Mieczkowskiego, Teodora Juliusza Willnowa, Waleriana Twardzickiego oraz Meletiusza Dutkiewicza i Ferdynanda Klocha. W albumie znalazły się także odbitki z atelier Walerego Rzewuskiego z Krakowa, Aleksandra Nowaczyńskiego z Lublina i Charlesa Leymariego z Paryża. Większość fotografii została podpisana na odbitkach, czasami nawet kilkakrotnie, różnymi charakterami pisma, niektóre opisano także w albumie. Przeważają portrety powstańców styczniowych i działaczy z okresu przed wybuchem powstania. Kilka zdjęć pochodzi już z drugiej połowy lat sześćdziesiątych XIX wieku.

[1] Machnik L.: *Fotografie powstańców styczniowych w zbiorach Gabinetu Grafiki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. Katalog*. Wrocław 2002.

[2] *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy. Katalog fotografii ze zbiorów Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*. Cz. 1. *Powstanie styczniowe*. Oprac. K. Lejko. Warszawa 2004; Cz. 2. *Zesłańcy syberyjscy*. Oprac. E. Kamińska. Warszawa 2005.

[3] Kowalczyk J.*: Powstanie styczniowe 1863–1864. Miejsca pamięci – województwo krakowskie i sandomierskie* [online]. Muzeum Historii Kielc [dostęp: 3 marca 213 r.]. Dostępny w internecie: http://www.powstanie1863.muzeumhistoriikielc.pl/.

[4] Album o nr inw. MHK-Fs4056/IX/1-40.

Fotografie Beyera przedstawiają głównie osoby aktywne przed powstaniem, jak Stanisław Hiszpański (1815–1890)[5], szewc warszawski i jeden z członków Delegacji Miejskiej z 27 lutego 1861 roku, w późniejszym okresie aresztowany i zesłany. Znalazły się tu także podobizny trzech duchownych: bazylianina Marka Laurysiewicza (1832–1864)[6], uczestnika manifestacji patriotyczno-religijnych w 1861 roku w Warszawie, Lublinie, Hrubieszowie i Chełmie, który był jednym ze współorganizatorów manifestacji pod Horodłem w rocznicę unii (10 października 1861 roku), w czasie powstania czynnego w pracach organizacji narodowej w zaborze austriackim; kapucyna o. Aniceta – Władysława Sierakowskiego (1822–1891)[7], który w 1861 roku odprawiał msze patriotyczne za Pięciu Poległych i w rocznicę unii horodelskiej, później pozostawał pod nadzorem policji carskiej; ks. Michała Dominika Żółtowskiego (1835–1863)[8], kapłana w diecezji podlaskiej, który w powstaniu walczył w oddziale Marcina Lelewela-Borelowskiego i zginął w potyczce pod Majdanem Sopockim 16 kwietnia 1863 roku. Oprócz odbitek na oryginalnych tekturkach z atelier Beyera przy Krakowskim Przedmieściu, w albumie znalazły się także dwie fotokopie z fotografii wykonanych w jego zakładzie. Pierwsza to portret hrabiego Andrzeja Zamoyskiego (1800–1874)[9], działacza politycznego i gospodarczego, który od 1858 roku piastował godność prezesa Towarzystwa Rolniczego. Był on jednym z przywódców „białych" w okresie manifestacji 1861 roku, przeciwnikiem Aleksandra Wielopolskiego, zmuszonym przez władze rosyjskie w 1862 roku do emigracji. Druga przedstawia widok z balkonu zakładu fotograficznego na kondukt pogrzebowy arcybiskupa Antoniego Melchiora Fijałkowskiego (10 października 1861 roku). Kondukt, skręcający z placu Saskiego w Krakowskie Przedmieście, został ujęty w momencie przemarszu duchowieństwa[10]. Przechowywana w Muzeum odbitka, podobnie jak i te znane z innych kolekcji, jest mocno retuszowana. W zbiorach warszawskiego Muzeum Narodowego znajduje się oryginalna fotografia wykonana z negatywu, różni się jednak nieznacznie od naszej fotokopii, i to nie tylko wymiarami[11]. Na naszej odbitce widoczne jest kroczące w kondukcie duchowieństwo, skręcające w ulicę po prawej stronie, a na odbitce warszawskiej widoczna jest w tym miejscu pusta ulica.

Z wydarzeniami 1861 roku związana jest także fotografia z zakładu Teodora Juliusza Willnowa ukazująca Michała Arcichiewicza (1844–1861)[12], syna oficjalisty majątku Zamoyskich, ucznia gimnazjum realnego, który był jedną z pięciu ofiar manifestacji patriotycznej w Warszawie 27 lutego 1861 roku. Zdjęcie młodzieńca w gimnazjalnym mundurze wykonano prawdopodobnie jeszcze w 1860 roku, a po jego tragicznej śmierci rozprowadzano z umieszczonym na dolnym marginesie okolicznościowym nadrukiem: „MICHAŁ ARCICHIEWICZ / Uczeń Klassy 6ej Gimnazyum / urodził się dnia 26 Września 1844 r. / poległ dn. 27 Lutego 1861 r.".

Z wydarzeniami sprzed powstania związane są także trzy niesygnowane fotografie. Pierwsza to reprodukcja ryciny ukazującej portret warszawskiego rabina Marcusa Mordechaja Jastrowa (1829–1903)[13], który w 1861 uczestniczył w pogrzebie pięciu ofiar starć manifestacji politycznej z 27 lutego, a październiku tegoż roku wraz z rabinami Dow Berem Meiselsem i Izaakiem Kramsztykiem zdecydował o zamknięciu synagog na znak solidarności z zamkniętymi warszawskich kościołów. Aresztowany i osadzony w X Pawilonie Cytadeli warszawskiej, został w 1862 roku skazany na deportację z Królestwa Polskiego do Prus, ale powrócił do Warszawy i pozostał tam przez cały okres powstania.

Kolejne zdjęcie to rycina przedstawiająca popiersia trzech młodych ludzi: Ludwika Jaroszyńskiego (1840–1862)[14], Ludwika Aleksandra Rylla (1842–1862)[15] i Jana Rzońcę (1843–1862)[16], którzy zostali powieszeni na stokach Cytadeli warszawskiej. Jaroszyński, czeladnik krawiecki, dokonał zamachu na wychodzącego z Teatru Wielkiego namiestnika Królestwa, ks. Konstantego, został stracony 21 sierpnia 1862 roku. Ryll i Rzońca byli sprawcami zamachu, również nieudanego, na margrabiego Aleksandra Wielopolskiego, zostali powieszeni 26 sierpnia tegoż roku.

Trzecia fotografia ukazuje grupę dziewięciu mężczyzn aresztowanych z 15 na 16 października 1861 roku za udział

[5] *Polski słownik biograficzny* (dalej cyt. *PSB*): Hiszpański Stanisław. Hasło oprac. A. Nagórski. T. 9. Wrocław 1961, s. 37, 38; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 86, 87; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 97.

[6] *PSB*: Laurysiewicz Marek. Hasło oprac. R. Bender. T. 16. Wrocław 1971, s. 581, 582; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 123; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 204.

[7] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 171.

[8] *Ks. Michał Dominik Żółtowski (1835–1863)* [online]. „Związek Rodu Żółtowskich – Kwartalnik" 2003, nr 33 [dostęp: 1 września 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://www.zoltowscy.org.pl/kwartalnik/33/michal_dominik_zoltowski.html.

[9] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 208; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 220, 221.

[10] Jackiewicz D.: *Karol Beyer (1818–1877)*. Fotografowie Warszawy. Warszawa 2012, s. 92; *Światłoczułe. Kolekcje fotografii w Muzeum Narodowym w Warszawie. Wystawa w 170-lecie ogłoszenia wynalazku fotografii. Muzeum Narodowe w Warszawie, 10 września – 15 listopada 2009*. Red. nauk. D. Jackiewicz, A. Masłowska. Warszawa 2009, s. 260. Autorzy M. Bajbor et al.; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 315.

[11] Odbitka warszawska jest znacznie większa, jej wymiary to 18,5 na 24,8 cm.

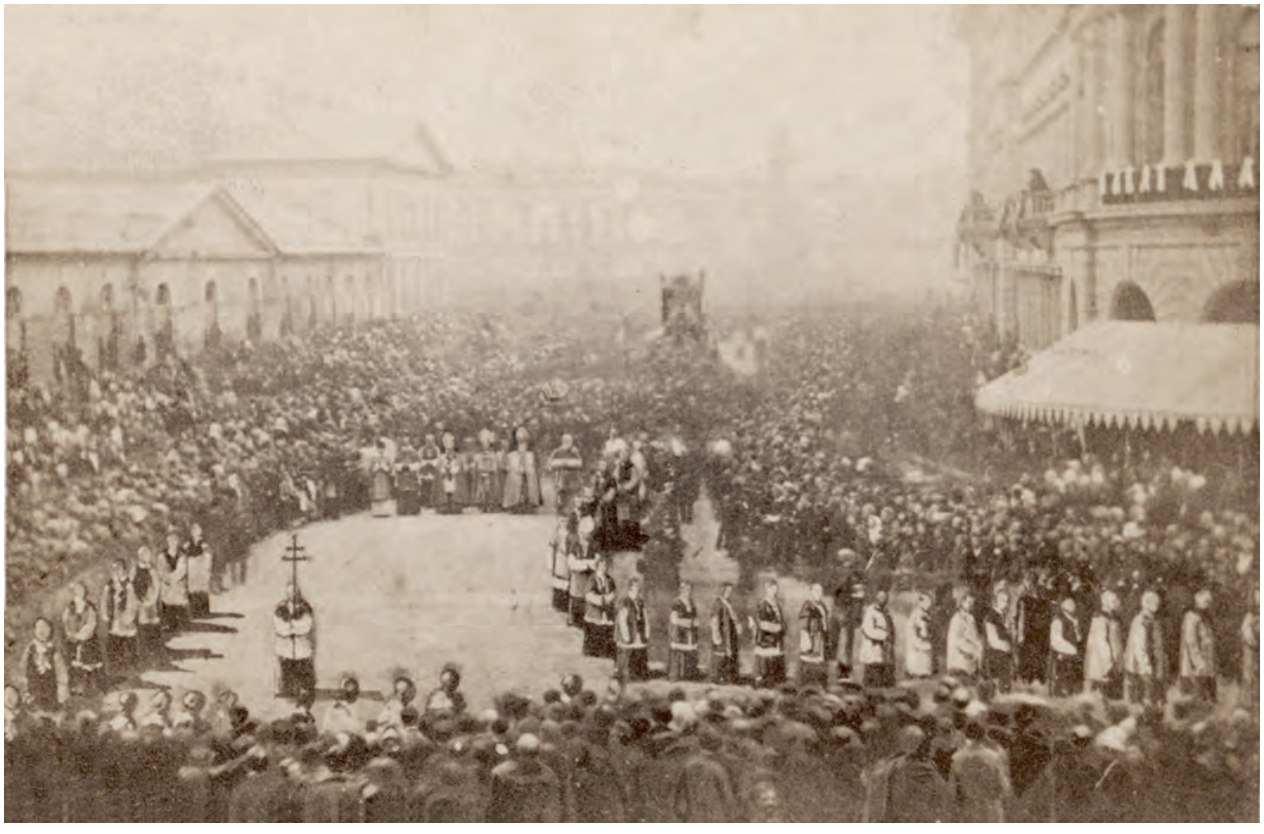
[12] *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 42.

[13] PSB: Jastrow Marcus. Hasło oprac. A. Eisenbach, E. Kozłowski. T. 11. Wrocław 1964, s. 70, 71, Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 100; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 90, 91.

[14] *PSB*: Jaroszyński Ludwik. Hasło oprac. K. Groniowski. T. 11. Wrocław 1964, s. 18, 19; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 89, 90, 231.

[15] *PSB*: Ryll Aleksander. Hasło oprac. W. Śliwowska. T. 33. Wrocław 1992, s. 486, 487; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 169, 231.

[16] *PSB*: Rzońca Jan. Hasło oprac. W. Śliwowska. T. 34. Wrocław 1992, s. 199, 200; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 171, 231.

Pogrzeb arcybiskupa Antoniego Fijałkowskiego w Warszawie 10 października 1861 r., ok. 1862, fotokopia według Karola Beyera; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4056/IX/19

w obchodach rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki i została wykonana w drodze na zesłanie po opuszczeniu Warszawy 3 stycznia 1862 roku, prawdopodobnie pod Mińskiem Litewskim[17]. W grupie tej znaleźli się: Stanisław Ambrożewicz (Ambroziewicz), Bernard Goldman, Saladyn Wiktor Ramlow (Ramloff), Henryk Senator, Maksymilian (Maurycy) Unszlicht, Leon Wagenfisz – wszyscy to studenci Akademii Medyko-Chirurgicznej w Warszawie, dwaj subiekci Jakub Feingold i Józef Hertz oraz Władysław Garczyński. Ramlow (1840–1882) i Goldman (1841–1901) zbiegli z Tobolska i wzięli udział w powstaniu, również amnestionowany Wagenfisz (1841–1911) był w powstaniu naczelnikiem dzielnicy w Organizacji Miejskiej, ponownie aresztowany i skazany na ciężkie roboty na zesłaniu, powrócił do Warszawy dopiero po 20 latach. Fotografia ta była szeroko kolportowana, a w naszych zbiorach znajdują się jeszcze dwie jej odbitki.

Większa część pozostałych zdjęć to wielokrotnie reprodukowane portrety znanych dowódców, przeważnie niesygnowane. Należą do nich zdjęcia dwóch współczesnych drzeworytów z podobiznami Zygmunta Padlewskiego (1835–1863)[18], jednego z przywódców obozu czerwonych, członka Centralnego Komitetu Narodowego, naczelnika wojennego województwa płockiego, który został ujęty przez Rosjan i rozstrzelany 15 maja 1863 roku, oraz Mariana Langiewicza (1827–1887)[19], dyktatora powstania. Kolejne fotograficzne portrety przedstawiają Marcina Lelewela-Borelowskiego (1829–1863)[20], organizatora sił zbrojnych na Podlasiu, poległego pod Batorzem 6 września 1863 roku, i Dionizego Czachowskiego (1810–1863)[21], jednego z najwybitniejszych dowódców partyzantki powstańczej, który poległ 6 listopada 1863 roku w bitwie pod Wierzchowiskami. Zdjęcie tego drugiego pochodzi z zakładu Jana Mieczkowskiego.

Podobizna Anny Henryki Pustowojtow (1838–1881)[22], która w powstaniu była adiutantem Dionizego Czachowskiego, a potem Mariana Langiewicza, wykonana została prawdopodobnie około roku 1862, ukazuje ją bowiem nie w znanym stroju powstańczym, tylko w sukni z okresu żałoby narodowej. W albumie znalazł się także, i to dwukrotnie

[17] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 220, 221; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 2, s. 357–359.

[18] *PSB*: Padlewski Zygmunt. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 24. Wrocław 1979, s. 811, 812; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 147, 148; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 150.

[19] *PSB*: Langiewicz Marian. Hasło oprac. H. Rzadkowska. T. 16. Wrocław 1971, s. 503–506; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 121; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 120–123.

[20] *PSB*: Borelowski Marcin. Hasło oprac. J. Sokulski. T. 2. Kraków 1936, s. 322–324; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 62; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 54.

[21] *PSB*: Czachowski Dionizy. Hasło oprac. J. Sokulski. T. 4. Kraków 1938, s. 138, 139; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 62.

[22] *PSB*: Pustowojtow (…) Henryka. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 29. Wrocław 1986, s. 432–434; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 158, 159; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 161, 162.

Henryka Pustowójtówna, ok.1862, autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4056/IX/16

Nierozpoznany powstaniec styczniowy (opisywany jako Apolinary Kurowski), ok. 1863–1864, fotokopia z Walerego Rzewuskiego; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4056/IX/12

ten sam, portret Kazimierza Mielęckiego (1837–1863)[23], ziemianina z Poznańskiego, naczelnika sił zbrojnych województwa mazowieckiego, zmarłego na skutek ciężkiej rany, otrzymanej w czasie bitwy pod Olszakiem. Inni uczestnicy powstania to: Antoni Jeziorański (1821–1882)[24], oficer armii tureckiej, w powstaniu naczelnik wojenny województwa lubelskiego, Władysław Niegolewski (1819–1885)[25], polityk wielkopolski, ochotnik w oddziale Edmunda Taczanowskiego, Edmund Callier (1833–1893)[26], współorganizator oddziału w zgrupowaniu Mielęckiego.

Dwie fotokopie zdjęć Rzewuskiego przedstawiają francuskiego wojskowego François Rochebrune'a (1830–1870)[27], w powstaniu organizatora oddziału żuawów śmierci, oraz oficera armii Królestwa Polskiego Józefa Śmiechowskiego (1798–1875)[28], uczestnika powstania listopadowego, który po ogłoszeniu dyktatury Langiewicza objął dowództwo brygady piechoty, a po ucieczce dyktatora do Galicji stanął na czele jego korpusu. Fotokopią z Rzewuskiego jest także zdjęcie nierozpoznanego powstańca w narzuconym na ramiona szamerowanym kożuszku i barankowej czapce z piórem i rozetą na głowie. Podobizna ta często bywa podpisywana jako Apolinary Kurowski, taki też podpis widnieje w albumie, zdają się temu jednak przeczyć inne wizerunki tego dowódcy[29].

[23] *PSB*: Mielęcki Kazimierz. Hasło oprac. Z. Grot. T. 20. Wrocław 1971, s. 773, 774; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 134; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 137.

[24] *PSB*: Jeziorański Antoni. Hasło oprac. E. Kozłowski. T. 11. Wrocław 1964, s. 215, 216; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 101; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 93.

[25] *PSB*: Niegolewski Władysław. Hasło oprac. Z. Grot. T. 22. Wrocław 1977, s. 760–763; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 141; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 143, 144.

[26] *PSB*: Callier Edmund. Hasło oprac. W. Fidler. T. 3. Kraków 1937, s. 191, 192; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 65; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 57.

[27] *PSB*: Rochebrune François. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 31. Wrocław 1988, s. 337, 338, Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 161; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 163, 164.

[28] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 187; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 193.

[29] Por. wizerunki Kurowskiego w: Grabiec J. [Dąbrowski J.]: *Rok 1863*. Poznań 1913, s. 235; Tokarz W.: *Kraków w początkach powstania styczniowego i wyprawa na Miechów*. Kraków 1915, s. 75;

Z zakładu Jana Mieczkowskiego pochodzi fotografia kapucyna o. Maksyma – Józefa Tarejwy (1832–1864)[30], kapelana więźniów Cytadeli warszawskiej i twierdzy modlińskiej, a w powstaniu kapelana oddziałów Kazimierza Mielęckiego i Edmunda Taczanowskiego, aresztowanego w 1864 roku, a następnie skazanego na śmierć i straconego 19 lipca tego samego roku w Koninie. Prawdopodobnie również u Mieczkowskiego wykonane zostało kolejne zdjęcie, którego dość słaba fotokopia znalazła się w albumie. Ukazuje ono mężczyznę podpisanego jako Rajmund Krassowski[31] i przedstawia dzierżawcę wsi Turno, współorganizatora funduszu na rzecz powstania, którego ojciec, Franciszek, pełnił funkcję naczelnika cywilnego powiatu włodawskiego. W nocy z 22 na 23 stycznia 1863 roku Rajmund Krassowski wraz ze Stefanem Drewnowskim stali na czele oddziału, który miał zaatakować Parczew. Ponieważ nieprzyjaciel został uprzedzony o ataku, podjęli decyzję o dołączeniu do radzyńskich powstańców pod wodzą Bronisława Deskura. Zostali jednak schwytani i po krótkim śledztwie rozstrzelani 6 lutego 1863 roku przy trakcie międzyrzeckim. W albumie znajduje się adnotacja: „Mylnie napisane nazwisko / jest to Rajmund Krassowski / rozstrzelany przez Maniukina / w Radzyniu, ciała Jego nie oddano".

Na niesygnowanej fotografii, wykonanej prawdopodobnie na początku lat sześćdziesiątych XIX wieku, został ujęty Władysław Czarkowski pseud. Czajka, Pióro (1826–1863)[32], lekarz w Łosicach, czynny w organizacji narodowej. W powstaniu początkowo dowodził utworzonym przez siebie oddziałem na Podlasiu, walcząc ze zmiennym powodzeniem w kolejnych potyczkach. 20 marca został jednak otoczony w Międzylesiu przez przeważające siły wroga i w krwawej utarczce zginęła większa część oddziału. Rząd Narodowy mianował Czarkowskiego naczelnikiem cywilnym powiatu bialskiego, a kiedy w chłopskim przebraniu przewoził ważne raporty, został schwytany przez kozacki patrol, skazany na śmierć i rozstrzelany w Siedlcach 29 lipca 1863 roku. W *Pamiątce dla rodzin polskich*… czytamy, że do rozpoznania przyczynił się służący w armii rosyjskiej syn gen. Józefa Dwernickiego, jednego z dowódców w powstaniu listopadowym[33].

Kolejna fotografia przedstawia kilkudziesięcioosobową grupę mężczyzn ujętych na tle ceglanej ściany budynku z drewnianą dwuskrzydłową bramą. Mężczyźni ubrani są

Rajmund Krassowski, ok. 1863, fotokopia zdjęcia Jana Mieczkowskiego; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4056/IX/27

w surduty lub czamary, część ma na głowach barankowe czapki lub krakuski, a na nogach wysokie buty z cholewami. Strój ten może świadczyć o tym, że mamy do czynienia z powstańcami, nigdzie nie widać jednak broni, a w albumie brak podpisu, który umożliwiłby identyfikację.

Portret Aurelego Balińskiego (1815–1888)[34], wykonany został wprawdzie dopiero w 1869 roku w atelier Rzewuskiego, przedstawia jednak powstańca styczniowego, oficera w oddziale Langiewicza, ranionego w bitwie pod Grocho-

Ratajczyk L.: *Polska wojna partyzancka 1863–1864. Okres dyktatury Romualda Traugutta*. Warszawa 1966, s. 273 z podobiznami znajdującymi się w*: Powstanie styczniowe. Katalog zbiorów Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego, nabytki z lat 1957–1975*. Oprac. H. Wiórkiewicz, H. Ozyra, B. Andrzejewska. Warszawa 1982, nr kat. 340, 341. Oba wizerunki z podpisem: „Apolinary Kurowski" znajdują się na stronach Muzeum Historii Kielc [dostęp: 7 lutego 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://powstanie1863.zsi.kielce.pl/index.php?id=l15 oraz http://powstanie1863.zsi.kielce.pl/index.php?id=s15.

[30] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 188, 189.

[31] Leszczyńska D.: *W rocznicę wybuchu Powstania Styczniowego* [online]. iledzisiaj.pl – Radzyń Podlaski [dostęp 8 lutego 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://iledzisiaj.pl/index.php/historia-radzynia/1774-w-rocznice-wybuchu-powstania-styczniowego.html.

[32] *PSB*: Czarkowski Władysław. Hasło oprac. M. Brensztejn M. T. 4, z. 1–3. Kraków 1938, s. 197; Roman Rogiński – powstaniec 1863 r. Zeznania i wspomnienia. Przygotował do druku, przedmowa S. Kieniewicz. Warszawa 1983, s. 41.

[33] Kolumna Z. [Nowolecki A.]: Pamiątka dla rodzin polskich. Krótkie wiadomości biograficzne o straconych na rusztowaniach, rozstrzelanych, poległych na polu boju oraz zmarłych w więzieniach, na tułactwie i na wygnaniu syberyjskim 1861–1866. Cz. 1. Kraków 1868, s. 40. Wstęp B. Bolesławita [pseud.].

[34] *Karol Baliński – odczyt Felicyi Boberskiej*. Kraków 1882, s. 27, 28; Nicieja S.S.: *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*. Wyd. 2. Wrocław 1989, s. 292–295; Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego w pięćdziesiątą rocznicę wypadków*. Lwów 1913, s. 161, 162.

Bogdan Stawiarski, ok. 1863, fotokopia ok. 1960, autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4069/IX/24

Dwaj studenci szkoły wojskowej w Cuneo, 1862, Javelli w Cuneo; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4069/IX/1

wiskami. Rannego pielęgnował brat, Karol (1817–1864), poeta, więzień stanu z okresu międzypowstaniowego, członek radykalnych grup narodowowyzwoleńczych, który przybył do kraju, by wziąć udział w powstaniu, jednak stan zdrowia nie pozwolił mu na to.

Spośród pozostałych zdjęć osiem wykonano na początku lat sześćdziesiątych. XIX wieku. Jedna podpisana „Bogdanowicz" przedstawia młodego mężczyznę w szubie, być może powstańca. Na dwóch innych wykonanych przez Mieczkowskiego sportretowano Stanisława Krośnickiego i Józefa Kempińskiego, porucznika byłego Wojska Polskiego, jak głosi podpis na fotografii. Podobnie podpisane jest jeszcze jedno zdjęcie ukazujące Tomasza Gładkowskiego, tym razem kapitana byłego Wojska Polskiego. Na portrecie wykonanym przez Charlesa Leymariego widnieje: „Emigrant Okorski". Lekarz Aleksander Jakub Okorski (1803–1875)[35] był uczestnikiem powstania listopadowego, po upadku którego znalazł się na emigracji. Po amnestii powrócił do kraju, objął stanowisko naczelnego lekarza szpitala św. Wincentego w Lublinie, a następnie przez wiele lat pełnił funkcję lekarza miejskiego i akuszera gubernialnego. Z zakładu Twardzickiego pochodzi fotografia Marka Sokołowskiego (1818–1883), gitarzysty i kompozytora, wirtuoza gitary koncertującego niemal w całej Europie, który komponował gitarowe polonezy, a także fantazje na tematy pieśni patriotycznych.

Dwie niesygnowane fotografie to portret bliżej nieznanego księdza Lewickiego oraz rycina przedstawiająca Tomasza Zana (1796–1855), poetę, działacza filomackiego i członka litewskiej prowincji Towarzystwa Patriotycznego, który po aresztowaniu obciążył się winą, chroniąc kolegów, i został skazany na zesłanie w głąb Rosji. W albumie znalazły się także trzy fotografie wykonane około 1870 roku. Pierwsza, z zakładu Klocha i Dutkiewicza, przedstawia nierozpoznanego zakonnika – paulina. Dwie ostatnie powstały w atelier Aleksandra Nowaczyńskiego, który sportretował Michała Dionizego Nałkowskiego (1820–1871), właściciela folwarku Wrotków koło Lublina, oraz jego syna Wacława (1851–1911), późniejszego znakomitego geografa, publicystę i pedagoga, tu ujętego w gimnazjalnym mundurze.

Drugi album[36] podarowały Muzeum w 1960 roku siostry Gabriela i Krystyna Stawiarskie, córki Bogdana, powstańca styczniowego. Album, podobnie jak i poprzedni, ma niewielkie rozmiary (15 na 12 cm) i również przeznaczony był na zdjęcia formatu *carte de visite*. Oprawa składa

[35] *Słownik biograficzny miasta Lublina*. Red. A.A. Witusik, J. Skarbek, T. Radzik [online]. Lublin [dostęp: 8 lutego 2012 r.]. Wiśniewski S.: Okorski Aleksander Jakub. Dostępny w internecie: http://www.tnn.pl/rozdzial.php?idt=63&idt_r=2211&f_2t_rozdzialy_trescPage=5.

[36] Album o nr inw. MHK-Fs4069/IX/1-25.

się z drewnianych okładek z ozdobnymi wycięciami wypełnionymi ciemnoczerwonym aksamitem. Wewnątrz znajduje się 12 kart z białego kartonu o złoconych brzegach, z otworami do wsuwania fotografii. W albumie zebrano 24 fotografie, z których większość wykonano w warszawskich zakładach: Karola Beyera (aż 11 sztuk), Grzegorza Sachowicza, Aleksandra Witkowskiego i Jana Mieczkowskiego, po jednej w zakładach: Javelli w Cuneo, Franck w Paryżu i Hahn w Dreźnie, pozostałych siedem nie posiada sygnatur. Prawie wszystkie fotografie zostały podpisane.

Na wyklejce znajduje się odręczna notatka: „Album z roku 1863 / po Matce". Jego właścicielką była więc Albina Stawiarska (1817–1889), córka Kajetana Święckiego i Tekli z Barzykowskich, a żona Ignacego Fabiana (1816–1896), właściciela majątku Żaków (powiat miński) i uczestnika powstania listopadowego, matka dwóch powstańców styczniowych: Bogdana (1846–1906) i Kajetana (1842–1863)[37], który poległ w bitwie pod Kobylanką 15 maja 1863 roku. Na ostatniej stronie albumu umieszczona została fotokopia podobizny ojca ofiarodawczyń, wykonana około 1960 roku. Niestety, wymienione w pracy Tadeusza Wrońskiego[38] podobizny stryja, Kajetana, będące w posiadaniu Gabrieli Stawiarskiej, nie trafiły do albumu. Być może jednak jest z nim związane zdjęcie wykonane w 1862 roku, przedstawiające dwóch studentów szkoły wojskowej w Cuneo, której słuchaczem był także Kajetan. Na rewersie znajduje się dedykacja, ale podpisy pod nią są mało czytelne, dlatego tylko jednego z mężczyzn udało się rozpoznać. Jest nim Adam Skultecki[39], który w powstaniu w randze kapitana pełnił obowiązki dowódcy 2 batalionu w oddziale Padlewskiego w Płockiem.

Wśród zdjęć wykonanych w zakładzie Beyera znalazły się wizerunki trzech partyzantów: Władysława Ostaszewskiego (1823–1863)[40], oficera pruskiego, a w powstaniu dowódcę batalionu strzelców, poległego pod Kietlanką 13 maja 1863 roku, Ignacego Mystkowskiego (1826–1863)[41], inżyniera zatrudnionego przed 1863 rokiem przy budowie Kolei Warszawsko-Petersburskiej, a w powstaniu naczelnika na powiat ostrołęcki, pułtuski, przasnyski, który zorganizował jednostkę powstańczą na Kurpiowszczyźnie, i także zginął w ataku na pociąg pod Kietlanką, oraz Ludwika Fryczego[42], który zginął pod Rydzewem 8 września 1863 roku. To ostatnie zdjęcie zostało błędnie podpisane na rewersie jako „Karol Fritsch". Karol Frycze (1830–1863)[43], pisany także Fritsch lub Frytsch, był bratem Ludwika, został ciężko

Jarosław Dąbrowski z bratem Teofilem, 1862, Karol Beyer; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4069/IX/10

raniony w bitwie pod Łączką 23 maja 1863 roku, w wyniku czego zmarł następnego dnia. Błędny podpis, obok niewątpliwego rodzinnego podobieństwa obu mężczyzn, mógł się wziąć stąd, że Karol walczył w oddziale Mystkowskiego, podobnie jak wspomniany wcześniej Ostaszewski, a także jak wymienieni poniżej Teofil Dąbrowski i Bronisław Deskur.

Beyer jest także autorem fotografii Jarosława Dąbrowskiego (1836–1871)[44] z bratem Teofilem (ur. 1842). Została ona wykonana najprawdopodobniej w 1862 roku, kiedy to „Łokietek" przybył do Warszawy, gdzie powołano go do Komitetu Miejskiego jako naczelnika miasta. Ramy czasowe można zawęzić do okresu między majem, gdy wypusz-

[37] Informacje uzyskane od prawnuka Albiny, prof. Bronisława Wojciechowskiego z Warszawy.

[38] Wroński T.: *Pamiątki powstania styczniowego w zbiorach krakowskich*. „Kronika Miasta Krakowa" 1962 [wolumeny 1959/1960], s. 153.

[39] Fotografia samego Skulteckiego wykonana w tym samym zakładzie w Cuneo w: *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 176.

[40] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 146; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 245.

[41] *PSB*: Mystkowski Ignacy. Hasło oprac. M. Bartniczak. T. 22. Wrocław 1977, s. 363, 364, *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 141.

[42] Kolumna Z. [Nowolecki A.]: *Pamiątka dla rodzin polskich. Krótkie wiadomości biograficzne o straconych na rusztowaniach, rozstrzelanych, poległych na polu boju oraz zmarłych w więzieniach, na tułactwie i na wygnaniu syberyjskim 1861–1866*. Cz. 2. Kraków 1868, s. 70. Wstęp B. Bolesławita [pseud.]; *1863-4. Wizerunki uczestników powstania styczniowego*. Ser. 2 i 3. Lwów 1913, tab. D; Chądzyński Z.: W*spomnienia powstańca z lat 1861, 1862 i 1863* [online]. 2002, s. 140 [dostęp: 26 marca 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://www.plock24.pl/fusion/pdf/pamietnik_powstanca.pdf .

[43] *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 79.

[44] *PSB*: Dąbrowski Jarosław. Hasło oprac. M. Złotorzycka. T. 5. Kraków 1939–1946, s. 8–10; Zdrada J.: *Jarosław Dąbrowski 1836–1871*. Kraków 1973.

czono z więzienia Beyera[45], a sierpniem, kiedy aresztowano Dąbrowskiego. Następne dwie fotografie z warszawskiego atelier to podobizny działaczy z okresu przed wybuchem powstania. Pierwsza, wykonana po 27 lutego 1861 roku, to podobizna Karola Ruprechta (1821–1875)[46], członka Delegacji Miejskiej. Druga przedstawia kapucyna o. Juwenalisa – Jana Adolfa Jaźwieca (1836–1914)[47], z pochodzenia Węgra, aresztowanego w Suwałkach w 1861 roku za głoszenie patriotycznych kazań, zesłanego później do guberni archangielskiej, gdzie został kapelanem polskich wygnańców. Kolejne dwie fotografie Beyera to nierozpoznani powstańcy. Pierwsza, podpisana na rewersie: „Kuhn z / Ostrowi 1863", być może przedstawia Edwarda Kuhna (1835–1908), ekspedytora pocztowego, wymienionego w *Pamiętniku powstania*[48]. Służył on jako szeregowy w oddziałach Józefa Grekowicza i Anastazego Mossakowskiego, walczył pod Szklarami, Żarkami i Rychłocicami, gdzie został ranny. Pochowany jest na cmentarzu Łyczakowskim[49]. Na drugiej fotografii znajduje się podpis: „Szwarc / 1863" i choć później inna ręka dopisała „Br.", nie jest to jednak podobizna Bronisława Szwarcego[50], członka Komitetu Centralnego Narodowego, więźnia X Pawilonu Cytadeli warszawskiej, zesłańca.

Ostatnie trzy zdjęcia z zakładu Beyera nie są bezpośrednio związane z powstaniem styczniowym[51].

Z warszawskich zakładów pochodzą również trzy kolejne fotografie. Z atelier Aleksandra Witkowskiego – podobizna Bronisława Deskura[52] (1839–1895), naczelnika cywilnego województwa podlaskiego i majora kawalerii w powstaniu. Zdjęcie inżyniera Witolda Marczewskiego (1832–1909)[53], naczelnika wydziału Technicznego Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej w Warszawie, członka Komitetu Centralnego Narodowego, a następnie Komisji Wykonawczej Rządu Narodowego, aresztowanego 19 lutego 1863 roku i skazanego na 12 lat ciężkich robót w kopalniach na Syberii, wykonał Jan Mieczkowski. Wizerunek Konstantego Wawer-Ramotowskiego (1812–1888)[54], powstańca z 1830 i 1863 roku, następnie na emigracji we Francji, sygnowany jest przez Grzegorza Sachowicza, jednak w zbiorach Muzeum znajduje się drugi taki sam (opisany poniżej w ostatnim z omawianych albumów) z francuskiego atelier.

Nie nosi sygnatury fotokopia podobizny działacza rewolucyjnego Leona Frankowskiego (1842–1863)[55], współorganizatora manifestacji patriotyczno-religijnych w Królestwie Polskim. Po wybuchu powstania zorganizował oddział studentów Instytutu Politechnicznego w Puławach i zdobył Kazimierz Dolny, raniony pod Słupczą, został ujęty i stracony w Lublinie 16 kwietnia 1863 roku. Jego portrecik w szkolnym mundurze wkomponowano także w tableau *1863*[56].

Witold Marczewski, 1861–1863, Jan Mieczkowski; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4069/IX/17

Prawdopodobnie powstańcami byli także dwaj mężczyźni, których wizerunki trafiły do albumu. Pierwszy został wykonany w paryskim zakładzie Francka (François Marie Louis Alexandre Gobinet de Villecholle) i przedstawia młodego mężczyznę w mundurze armii francuskiej podpisanego nazwiskiem „Bogucki". Drugi, z drezdeńskiego ate-

[45] Karol Beyer został aresztowany w drugiej połowie października 1861 r. Oskarżono go m. in. o przynależność do komitetu rewolucyjnego i rozprowadzanie fotografii. Skonfiskowane w jego zakładzie zdjęcia stały się dowodami rzeczowymi podczas rozprawy. Fotograf został osadzony w twierdzy modlińskiej, skąd powrócił do Warszawy w maju 1862 r.

[46] *PSB*: Ruprecht Karol. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 33. Wrocław 1991, s. 122–124; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 166; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 167.

[47] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 100.

[48] Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 275.

[49] Nicieja S.S.: *Cmentarz Łyczakowski*…, s. 303.

[50] Podobizny Szwarcego w: Grabiec J. [Dąbrowski J.]: *Rok 1863*…, s. 123; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 223.

[51] Są to podobizny Józefa Kremera (1806–1875), filozofa, estetyka, historyka sztuki, prekursora psychologii, Jana Henryka Dąbrowskiego (1755–1818), generała, uczestnika powstania kościuszkowskiego, twórcy Legionów Polskich we Włoszech, i nierozpoznanego mężczyzny.

[52] *PSB*: Deskur Bronisław. Hasło oprac. J. Sokulski. T. 5. Kraków 1939–1946, s. 130, 131.

[53] *PSB*: Marczewski Witold. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 19. Wrocław 1974, s. 613, 614.

[54] *PSB*: Ramotowski Józef Konstanty. Hasło oprac. S. Chankowski. T. 30. Wrocław 1987, s. 550–552.

[55] *PSB*: Frankowski Leon. Hasło oprac. J. Zahorska. T. 7. Wrocław 1948–1958, s. 94, 95.

[56] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 223; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 242, 243.

Ks. Piotr Konarski, imię zakonne Agrypin, ok. 1863, autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4492/IX/2

lier G.C. Hahna, ukazuje mężczyznę w ciemnej szamerowanej czamarze lamowanej kożuszkiem i został podpisany na rewersie: „Milewski / 1863". Być może jest on tożsamy z Florianem Milewskim naczelnikiem żandarmerii narodowej wspomnianym przez Chądzyńskiego[57].

Fotografia podpisana na rewersie „Tejchmann" również wymaga dalszych badań, które pozwolą na zidentyfikowanie uwiecznionej na niej osoby. Podobizna może przedstawiać Ludwika Teichmanna (1823–1895)[58], lekarza anatoma, odkrywcy nowej drogi badań w medycynie sądowej – kryształków heminy, który w 1861 roku został powołany na katedrę anatomii do Krakowa. W późniejszych latach jego nazwisko próbowano spolonizować na „Stawiarski"[59], mógł więc trafić do albumu jako krewniak właścicieli albumu. Niewykluczone jednak, że przedstawia Karola Teichmanna (1826–1890)[60], kuzyna Ludwika, w latach 1852–1890 pastora w Turku, który w lipcu 1863 roku odczytał wiernym manifest Rządu Narodowego i odebrał od ewangelików przysięgę na wierność wobec władzy powstańczej.

Pozostałe cztery fotografie nie są związane z powstaniem styczniowym[61].

W 1979 roku zakupiono od Zofii Kurki-Trybały kolejny z albumów[62] o podobnych jak dwa poprzednie niewielkich rozmiarach (14,3 na 10,3 cm), przystosowany do wsuwania jednej fotografii na stronę. Ma on grube okładki wyklejone ciemnobrązowym papierem, na froncie ozdobiony jest metalowymi okuciami w kształcie ramki z czterolistną owalną rozetą w środku, z boku znajduje się metalowa klamra spinająca. Wewnątrz na 25 kartach zgromadzono 23 fotografie. W odróżnieniu od trzech pozostałych albumów, w których przeważająca część zdjęć pochodzi z lat sześćdziesiątych XIX wieku, w tym stanowią one tylko połowę. Pozostałe karty wypełniono podobiznami prawdopodobnie krewnych lub znajomych, wykonanymi przeważnie w latach siedemdziesiątych XIX wieku. Fotografie te powstały głównie w lwowskich zakładach Józefa Edera, Edwarda Trzemeskiego, Israela Weina, S.L. Kazimierskiego, a po jednej w zakładach: Szymona Balicera (Kraków), Josa Kolicsa (Budapeszt), zaś dwie nie mają sygnatury.

Brak jest sygnatur również na większości z 11 fotografii, będących masowo kolportowanymi fotokopiami zdjęć znanych powstańców styczniowych, w przeważającej większości członków kadry dowódczej. Ich wizerunki zostały podpisane zarówno na awersie, jak i na rewersie. Na rewersach siedmiu fotografii znajduje się niewielka nalepka z napisem: „A. Bogdanowicz / we Lwowie". Był on właścicielem sklepu z przyborami do pisania, w którym sprzedawał również fotografie. Wśród tych siedmiu zdjęć znajdują się wizerunki znanych już z poprzednich albumów: Dionizego Czachowskiego, Marcina Lelewela-Borelowskiego[63], Mariana Langiewicza, a także Zygmunta Padlewskiego[64]. Pozostałe fotografie przedstawiają: Mieczysława Romanowskiego (1834–1863)[65], poetę i dramaturga, pracownika Ossolineum we Lwowie, który uczestniczył w konspiracji galicyjskiej, a w powstaniu walczył w oddziale Borelowskiego i poległ 24 kwietnia 1863 roku pod Józefowem; Piotra Pawła Konarskiego (1820–1863)[66],

[57] Chądzyński Z.: *Wspomnienia powstańca*…, s. 76.

[58] Kohmann S.: Ludwik Teichmann. W: *Złota księga Wydziału Lekarskiego*. Red. J. Grochowski. Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków 2000, s. 131–145.

[59] Siwiec K., Czuma M., Mazan L.: *Madame, wkładamy dziecko z powrotem! Subiektywny przyczynek do dziejów kolebki polskiej medycyny*. Kraków 2009, s. 226. Współpr. aut. i konsult. nauk. M. Rożek.

[60] Trynkowski J.: Dorpatczycy w powstaniu styczniowym. W: *Powstanie styczniowe 1863–1864. Walki i uczestnicy. Represje i wygnanie. Historiografia i tradycja*. Red. W. Caban, W. Śliwowska. Kielce 2005, s. 97.

[61] Są to: portret Andrzeja Towiańskiego (1799–1878), ziemianina, filozofa i przywódcy religijnego, fotografia ryciny ukazującej emisariusza Szymona Konarskiego (1808–1839) w wileńskim więzieniu oraz dwie fotografie litografii wykonane przez francuskiego grafika Henryka Waltera do *Albumu widoków Krakowa i jego okolic*, wydanego w 1860 r.: *Kościół Panny Maryi i Śgo Wojciecha w Krakowie* i *Ratusz na Kazimierzu w Krakowie*.

[62] Album o nr inw. MHK-Fs4492/IX/1-24.

[63] Jest to jedyna w albumie niepodpisana fotografia powstańca.

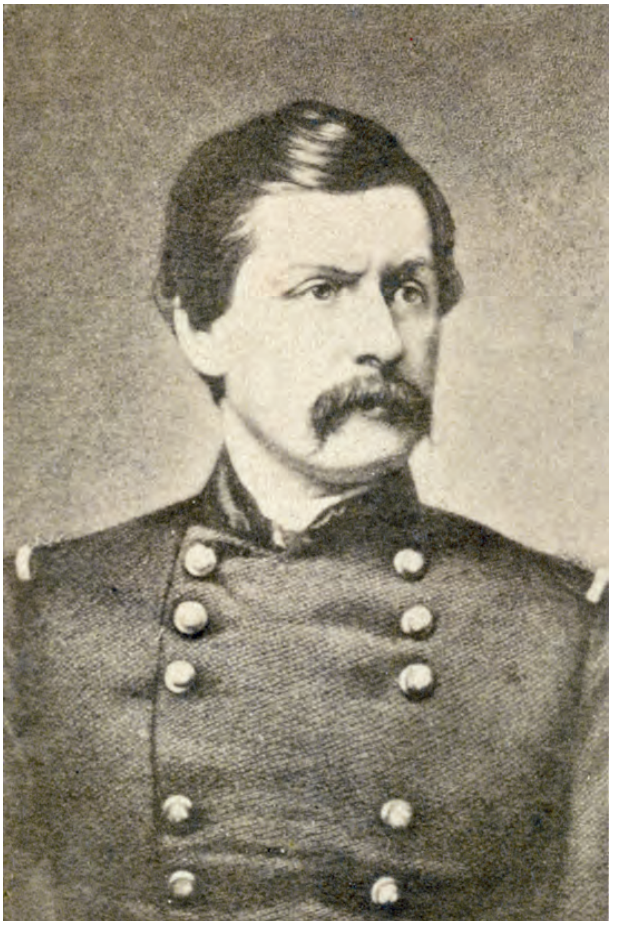
[64] Tym razem rycina ukazuje go w szamerowanej kurtce i narzuconym na ramiona płaszczu.

[65] *PSB*: Romanowski Mieczysław. Hasło oprac. M. Inglot. T. 31. Wrocław 1989, s. 610–612; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 164.

[66] *PSB*: Konarski Piotr Paweł. Hasło oprac. K. Gadacz. T. 13. Wrocław 1967–1968, s. 450–452.

Szawłowski, 1863–1864, J.G. Erzarek; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4492/IX/11

Ludwik Narbutt, ok. 1863, autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4492/IX/9

kapucyna, noszącego w zakonie imię Agrypin, misjonarza w Konstantynopolu i Bułgarii, w powstaniu kapelana m.in. w oddziale Czachowskiego, słynącego z brawurowej odwagi, który został ujęty na początku czerwca 1863 roku, był więziony w Cytadeli warszawskiej, a następnie 12 czerwca stracony; Zygmunta Sierakowskiego (1827–1863)[67] pseudonim Dołęga, absolwenta Akademii Sztabu Generalnego w Petersburgu, założyciela tajnego koła oficerów polskich w tym mieście, podpułkownika armii carskiej, który w powstaniu dowodził oddziałem na Żmudzi, raniony w bitwie pod Sznurkiszkami, dostał się do niewoli i został powieszony 27 czerwca 1863 roku w Wilnie. Nalepkę firmy Bogdanowicza posiada też fotografia alegorycznej ryciny o patriotycznej wymowie – „Chrystus wskrzeszający Polskę"[68].

Popularny wizerunek Henryki Pustowójtównej w stroju z okresu żałoby narodowej z krzyżem na piersi nosi wprawdzie sygnaturę lwowskiego zakładu Franciszka Wyspiańskiego, jednak najprawdopodobniej jest to kolejna masowo kolportowana fotokopia[69].

Następna fotografia, sygnowana wgłębną pieczątką „J.G. ERZAREK", przedstawia nierozpoznanego powstańca podpisanego „Szawłowski"[70].

Pozostałe dwie fotografie przedstawiające powstańców nie zostały sygnowane. Są to wizerunki: Ludwika Narbutta[71] (1832–1863), aresztowanego w 1851 roku i zesłanego karnie do wojska za udział w konspiracji młodzieżowej w Wilnie, w powstaniu naczelnika sił zbrojnych w Lidzkiem, dowódcę, który stoczył wiele potyczek z wojskami carskimi, zadając nieprzyjacielowi dotkliwe straty, poległego pod Dubiczami 5 maja 1863 roku, oraz rycina ukazująca Antoniego Jeziorańskiego w mundurze, płaszczu narzuconym na ramiona i rogatywce.

Ostatni z omawianych albumów[72] został podarowany w 1967 roku przez Helenę Lipską. W odróżnieniu od trzech poprzednich jest on przystosowany do wsuwania dwóch fotografii na każdej stronie, ma więc nieco większe wymiary (16,3 na 22,5 cm). Składa się z 25 kart, a oprawiony jest

[67] *PSB*: Sierakowski Zygmunt. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 37. Wrocław 1996, s. 318–321; Machnik L.: Fotografie powstańców…, s. 172, tu inna podobizna; Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy… Cz. 1, s. 173.

[68] Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy… Cz. 1, s. 348.

[69] W zbiorach Muzeum znajdują się jeszcze dwie inne reprodukcje tego wizerunku, pierwszy sygnowany przez Teodora Szajnoka ze Lwowa, drugi niesygnowany. Por. także: Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 158, 159; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 161, 162.

[70] Józef Białynia Chołodecki wymienia Ludwika Szawłowskiego pracującego w organizacji, zob. Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 375.

[71] *PSB*: Narbutt Ludwik. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 22. Wrocław 1977, s. 535, 536.

[72] Album o nr inw. MHK-Fs4452/IX/1-100.

Jacek Lipski, ok. 1860, Grzegorz Sachowicz; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4452/IX/22

Konrad Andrzejowski, ok.1860, autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4452/IX/20

w grube okładki obciągnięte skórą, z obrazkiem przedstawiającym podgórski krajobraz na wierzchniej okładce. Na pierwszej karcie zamiast zdjęcia wklejona została rycina przedstawiająca Józefa Ignacego Kraszewskiego (1812–1887). W albumie zebrano 99 fotografii w większości z pierwszej połowy lat sześćdziesiątych XIX wieku, pochodzących z rozmaitych zakładów fotograficznych. Większość z nich została podpisana. 19 zdjęć zostało wykonanych w Krakowie, z tego aż 10 przez Walerego Rzewuskiego, po dwa przez Szymona Balicera, Adolfa Hübnera i Awita Szuberta, a po jednym przez Ignacego Flecka, Ignacego Kriegera oraz Ignacego Mażka. Siedem fotografii nosi sygnatury warszawskich zakładów: Heleny Bartkiewicz, Karola Beyera, Konrada Brandla, Jana Mieczkowskiego, Grzegorza Sachowicza, Antoniego Stelmacha i Waleriana Twardzickiego. Również po siedem fotografii pochodzi ze Lwowa (Bernard Brand i Józef Eder, Teodor Szajnok, Edward Trzemeski, Franciszek Wyspiański) oraz Wiednia (Miethke & Wawra, H. Norden), pięć z Paryża (A. Bertrand, Jeanselme, Mayer, A. Pietkiewicz) i dwa z Brukseli (Jules Geruzet, Mayer, Pierson & Mulnier). W Miejscu Piastowym, Poznaniu, Berlinie, Londynie i w Tarbes wykonano po jednej fotografii, pozostałe nie są sygnowane.

Album został podarowany Jackowi Lipskiemu. Informuje o tym odręczna dedykacja znajdująca się na przedniej wyklejce: „Na pamiątkę jednego z dobrych wieczorów / wspólnie spędzonych. Jackowi". Niestety, podpis ofiarodawcy jest nieczytelny, nie wiadomo też, czy darem był tylko sam album, czy razem z częścią fotografii. Z całą pewnością część zdjęć została zgromadzona przez rodzinę Lipskich, świadczą o tym zarówno osoby występujące na fotografiach, jak i dedykacje. Rodzinną galerię rozpoczyna, wykonany przez Sachowicza, wizerunek Jacka Lipskiego (1799–1872)[73]. Ten inżynier mechanik i konstruktor hutniczy, ukończył Akademiczną Szkołę Górniczą w Kielcach, a następnie pracował w Dyrekcji Górniczej jako inżynier machin w Oddziale Machin i Budowli, później zaś założył spółkę budującą prywatne zakłady hutnicze. W albumie znalazło się także zdjęcie jednego z jego synów – Gabriela, oraz szwagra Antoniego Babskiego. Na rewersie tej drugiej fotografii znajduje się informacja: „Antoni Babski / (medal św. Heleny) / kapitan Krakusów w 1831 / po 1863 zesłany na Sybir / wraca po amnestyi do Warszawy". Gabriel Lipski[74], syn Jacka i Florentyny z Babskich, urodził się w 1843 roku. W powstaniu 1863 roku służył jako szeregowy w oddziałach Dionizego Czachowskiego, Jana Rudowskiego, Zygmunta Chmielińskiego i Józefa Hauke-Bosaka, brał udział w wielu potyczkach, był raniony pod Bodzechowem.

[73] *PSB*: Lipski Jacek. Hasło oprac. A. Żeleńska-Chełkowska. T. 17. Wrocław 1972, s. 420, 421.

[74] Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 284.

Jego fotografia wykonana w warszawskim zakładzie Mieczkowskiego pochodzi dopiero z 1873 roku. Do rodzinnych pamiątek należą także zdjęcia dwóch powstańców – Konrada Andrzejowskiego (1841–1863)[75] i Edmunda Różyckiego (1827–1893)[76]. Konrad Andrzejowski, syn kieleckiego lekarza, Antoniego Andrzejowskiego, był bratem Marii, która została żoną Gabriela Lipskiego. W powstaniu początkowo walczył jako żołnierz w oddziale Czachowskiego, a następnie uformował własny oddział kawalerii, został śmiertelnie ranny przy przeglądzie otrzymanego transportu broni i zmarł 28 listopada 1863 roku. Jego fotografia, bez sygnatury autora, została wykonana prawdopodobnie jeszcze przed wybuchem powstania. Z rodziną Andrzejowskich związany był też Różycki, który poślubił drugą siostrę Konrada, Adelę. Ten syn powstańca listopadowego w 1863 sformował 850-osobowy oddział jazdy wołyńskiej, tzw. wołyńczyków, i 26 maja odniósł jedno z największych zwycięstw tego powstania w bitwie pod Salichą, miażdżąc przeważającą liczebnie piechotę rosyjską. Po upadku powstania emigrował, do kraju powrócił w 1872 roku i osiadł w Krakowie. Właśnie tutaj w zakładzie Szuberta około 1880 roku została wykonana jego fotografia. Również znajdujące się w albumie zdjęcie jego żony Adeli (1844–1908) z synkiem powstało w Krakowie w atelier Rzewuskiego.

Prawdopodobnie do przyjaciół Gabriela Lipskiego należy zaliczyć Teofila Cikowskiego z Kielc, którego aż cztery fotografie, wykonane w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych XIX wieku, znalazły się w albumie. Pierwsza, zrobiona przez Branda i Edera, przedstawia młodego mężczyznę w dwurzędowym surducie, ujętego do pasa. Dwie następne z paryskich zakładów: Pietkiewicza oraz braci Léopolda Ernesta i Louis'a Frederica Mayerów, ukazują go, pierwsza w całej postaci, w szamerowanym płaszczu, druga w popiersiu. Ostatnia sygnowana jest nazwiskiem O. Neuschäffer, a Cikowski został na niej ujęty w całej postaci, ubrany w żupan. Na rewersie tej fotografii znajduje się wzruszająca dedykacja: „Na pamiątkę mego pozna / nia przyimyi Kochana sio / stro Kostusiu mego Teofila / naydroszego Syna ażeby go / Bog Błogosławil razem sy / namy Twoiemy oddaię ich / opatrzności Boskie ciebie / Kochana Kostusiu Kochaią / ca cię azpoza grub K.C." Została ona napisana w 1864 roku w Strasburgu. Obecność podobizny Cikowskiego w albumie z fotografiami powstańców może świadczyć o jego uczestnictwie w tym narodowym zrywie. Do tej pory nie udało się jednak znaleźć potwierdzającej to informacji, sprawa wymaga więc dalszych poszukiwań.

W albumie znalazły się także dwie fotografie z dedykacjami dla Lipskiego. Pierwsza wykonana w 1861 roku przez Julesa Geruzeta w Brukseli przedstawia Wincentego Pola (1839–1916), syna poety Wincentego Pola, prawnika i publicystę. Na rewersie czytamy: „Gabrielowi Lipskiemu", a poniżej: „Panu Lipskiemu / na pamiątkę dni / razem w Louvain / spędzonych / serdecznie życzliwy / Wincenty Pol / d. 26o czerwca 1861". Dedykacja na drugim zdjęciu, z podobizną Józefa Ignacego Kraszewskiego, napisana ręką pisarza, brzmi: „Lipskiemu / na pamiątkę, d. 7 Lip 186 (?) / Louvain / JIKraszewski".

Wśród zebranych w tym zespole 23 fotografii znanych powstańców, polityków i działaczy przedpowstaniowych 11 to wizerunki osób opisanych już w poprzednich albumach. Podobizny Dionizego Czachowskiego, Antoniego Jeziorańskiego, Marcina Lelewela-Borelowskiego, Ludwika Narbutta, Henryki Pustowojtównej, Zygmunta Sierakowskiego to niesygnowane fotokopie, Konstantego Wawer-Ramotowskiego – sygnowana tym razem przez zakład E. Borzęckiego z Tarbes, a o. Agrypina Konarskiego – przez Augusta i Fryderyka Zeuschnerów z Poznania. Trzy kolejne zdjęcia, również anonimowe fotokopie, to inne wizerunki występujących wcześniej osób. Portrecik Leona Frankowskiego ukazuje go w nieco starszym wieku niż poprzednia fotografia, ubranego w szamerowaną kurtkę. Właśnie ta podobizna znalazła się na tableau *Rozstrzelani – Powieszeni*, dziele Awita Szuberta i Walerego Eljasza-Radzikowskiego[77]. Wcześniej wymienione wizerunki Zygmunta Padlewskiego były rycinami, w albumie znalazła się fotokopia zdjęcia wykonanego prawdopodobnie w paryskim zakładzie Francka[78] na przełomie 1861 i 1862 roku. Również podobizna Andrzeja Zamoyskiego to nie szeroko kolportowane zdjęcie z zakładu Beyera, ukazujące tego polityka siedzącego przy stoliku, tylko ujęcie w półpostaci, w pozie napoleońskiej.

Z atelier Beyera pochodzi znana podobizna margrabiego Aleksandra Wielopolskiego (1803–1877)[79], inicjatora branki do wojska, która przyspieszyła wybuch powstania. Fotografia została wykonana około 1861 roku i ukazuje polityka siedzącego przy stoliku. Beyer jest autorem również kolejnego zdjęcia, znanego nam z fotokopii umieszczonej w albumie. Przedstawia ono rabina Beera Meiselsa (1798–1870)[80], który w 1861 roku poparł manifestacje patriotyczne, należał też do Delegacji Miejskiej. Na fotografii, wykonanej także około roku 1861, ubrany w kaftan i płaszcz z połyskującej tkaniny oraz futrzany kołpak, został usadzony na tym samym krześle i przy tym samym stoliku co Wielopolski. Z początku lat sześćdziesiątych XIX wieku pochodzi też podobizna Augusta Cieszkowskiego (1814–1894)[81], ziemianina, filozofa, poznańskiego polityka, który w latach 1860–1862 przewodniczył Kołu Polskiemu w sejmie pruskim. Był on także jednym z inicjatorów Ligi Polskiej, stawiającej sobie za zadanie

[75] Kolumna Z. [Nowolecki A.]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 4; *Konrad Andrzejowski* [online]. Muzeum Historii Kielc [dostęp: 6 marca 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://www.powstanie1863.muzeumhistoriikielc.pl/index.php?id=c03.

[76] *PSB*: Różycki Edmund. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 32. Wrocław 1991, s. 513–515.

[77] W zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa znajdują się trzy fotokopie tej kompozycji wykonane przez zakład Ignacego Kriegera. Por. też: *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 251, 252.

[78] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 147.

[79] *Ibidem*, s. 199; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 206, 207; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 128, 129.

[80] *PSB*: Meisels Dob Beer. Hasło oprac. S. Kieniewicz, M. Tyrowicz. T. 20. Wrocław 1975, s. 387, 388; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 133; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 136.

[81] *PSB*: Cieszkowski August. Hasło oprac. A. Żółtowski. T. 4. Kraków 1938, s. 62–65; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 61.

Karol Kalita de Brenzenheim, 1863, autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4452/IX/64

obronę sprawy narodowej. Po lutowych wypadkach warszawskich, w marcu 1861 roku został wezwany przez Komitet Towarzystwa Rolniczego, a po powrocie złożył projekt wniosku o zmianie traktatu wersalskiego na korzyść Polski.

Trzy niesygnowane zdjęcia ukazują trzech generałów, uczestników powstania listopadowego, ujętych w strojach cywilnych w całej postaci. Są to podobizny: Józefa Wysockiego (1809–1873)[82], współzałożyciela polskiej szkoły wojskowej w Genui, a w powstaniu 1863 roku ministra wojny w Rządzie Narodowym, dowódcę oddziału utworzonego w Galicji w celu wsparcia sił powstańczych na Wołyniu; Ignacego Kruszewskiego (1799–1879)[83], od 1832 roku służącego w armii belgijskiej, a w 1863 roku dyrektora krakowskiego Wydziału Wojny; Ludwika Mierosławskiego (1814–1878)[84], publicystę i historyka wojskowości, przez krótki czas komendanta polskiej szkoły wojskowej w Genui, który został powołany na dyktatora powstania styczniowego, ale po nieudanej wyprawie do Polski w lutym 1863 roku udał się znowu na emigrację. Pierwsze ze zdjęć to fotokopia według Aleksandra Kena z Paryża, drugie, wykonane być może już na ziemiach polskich, ukazuje Kruszewskiego nie w generalskim mundurze tylko w czamarze, trzecie, przedstawiające Mierosławskiego na tle gładkiego ekranu, wykorzystane zostało także na dwóch tableau umieszczonych w albumie (opis poniżej).

Pozostałe sześć fotografii to podobizny znanych powstańców, dowódców oddziałów.

Paweł Suzin[85] (1837–1863), Bolesław Kołyszko (1837 lub 1838–1863)[86] i Władysław Waga (1836–1865)[87] poznali się zapewne w polskiej szkole wojskowej we Włoszech. Suzin, syn zesłańca politycznego z Litwy, były oficer armii rosyjskiej i uczestnik manifestacji patriotycznych w 1861 roku, w powstaniu dowodził oddziałem w Augustowskiem, poległ pod Straciszkami 21 czerwca 1863 roku. Kołyszko, student prawa na uniwersytecie moskiewskim i działacz patriotyczny, w powstaniu był dowódcą oddziału na Litwie, został aresztowany i powieszony w Wilnie 9 czerwca 1863 roku. Ich podobizny w strojach powstańców to niesygnowane fotokopie. Wizerunek Wagi to także fotokopia, ale znanego zdjęcia wykonanego przez atelier Javelli w Cuneo. Młody poeta został na nim uwieczniony w uniformie szkoły wojskowej. Na wieść o wybuchu powstania Waga wyruszył do kraju i w lutym stawił się w obozie Apolinarego Kurowskiego, by następnie zostać adiutantem jednego ze swych wykładowców z Cuneo, gen. Aleksandra Waligórskiego. Niestety, ciężka choroba wkrótce uniemożliwiła mu na dalszą walkę. Dla poratowania zdrowia wyjechał do Włoch gdzie zmarł. Fotografia Kazimierza Konrada Błaszczyńskiego (ok. 1831–1863)[88] pseudonim Bogdan Bończa, powstała zapewne około roku 1862, kiedy to służył jeszcze jako oficer w armii rosyjskiej, o czym świadczy mundur, w którym pozuje. W powstaniu był on naczelnikiem wojskowym województwa płockiego, a następnie dowódcą kawalerii w Sandomierskiem i Krakowskiem, zginął pod Górami 18 czerwca 1863 roku. Oficerem armii austriackiej był Karol Kalita de Brenzenheim (1830–1919)[89] pseudo-

[82] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 205; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 213.

[83] *PSB*: Kruszewski Ignacy. Hasło oprac. E. Kozłowski. T. 15. Wrocław 1970, s. 431–433; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 113.

[84] *PSB*: Mierosławski Ludwik. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 20. Wrocław 1975, s. 812–815; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 135; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy… Cz. 1*, s. 138.

[85] *PSB*: Suzin Paweł. Hasło oprac. A. Brus. T. 46. Wrocław 2009, s. 111–113; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 184.

[86] Kolumna Z. [Nowolecki A.]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 1, s. 76–79; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 252; Strumph Wojtkiewicz S.: *Powstanie styczniowe*. Wyd. 2. Warszawa 1973, s. 187.

[87] Kolumna Z. [Nowolecki A.]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, dodatek, s. 76, 77; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 201.

[88] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 59; *Kazimierz Błaszczyński ps. Bogdan Bończa – tablica*; *Pomnik nagrobny Bogdana Bończy* [online]. Muzeum Historii Kielc [dostęp: 10 lutego 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://powstanie1863.zsi.kielce.pl/index.php?id=n01.

[89] *PSB*: Kalita Karol. Hasło oprac. L. Ratajczyk. T. 11. Wrocław 1964–1965, s. 481, 482, *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 97.

Tableau Poland's Patriots*, ok. 1863–1865, Ashford Brothers Co.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4452/IX/65*

nim Rębajło. W młodości uczestnik powstania węgierskiego 1848 roku, w powstaniu styczniowym mianowany organizatorem wojennym powiatu stopnickiego, walczył aż do wiosny 1864 roku. Fotografia ukazuje go w stroju powstańczym – szamerowanej kurtce obszytej barankiem, z szablą kawaleryjską u boku i sporym krzyżykiem na piersi. Również Józef Leniecki (1839–1909)[90], w powstaniu uczestnik kampanii gen. Langiewicza, został ujęty w stroju powstańczym – ciemnej czamarze ściągniętej szerokim pasem, za który zatknięty jest rewolwer, u boku szabla kawaleryjska, na głowie konfederatka. Wizerunek ten jest fotokopią zdjęcia Rzewuskiego – w tle widoczny charakterystyczny ekran z Wawelem. Leniecki walczył do lutego 1864 roku, następnie przeszedł do Galicji, gdzie został aresztowany i osadzony w Ołomuńcu, udało mu się jednak zbiec do Francji.

Podobizny znanych działaczy i dowódców znalazły się także na dwóch tableau umieszczonych w albumie. Pierwsze z nich, zatytułowane *Poland's Patriots*, sporządzone zostało przez londyńskie wydawnictwo fotograficzne Ashford Brothers & Co. Spółka, należąca do braci Henry'ego i Thomasa Bristo Ashfordów publikowała portrety ludzi znanych z pierwszych stron gazet. Bracia korzystali z fotografii znanych fotografików, zajmując się reprodukcją i dystrybucją gotowych odbitek fotograficznych. Tableau wydane między 1863 a 1865 rokiem składa się z ośmiu owalnych medalionów z podpisanymi podobiznami Jana Ledóchowskiego, Jana Kurzyny-Pelszewskiego, Mariana Langiewicza, Henryka Dembińskiego, Joachima Lelewela, Mikołaja Kamieńskiego, Józefa Wysockiego, Ludwika Mierosławskiego. Drugie pamiątkowe tableau[91], bez tytułu, z 16 portretami osób działających w latach 1861–1863, nosi sygnaturę „Photographischer Verlag von Hugo Quaas z Berlina". Na jego rewersie naklejona została kartka z wydrukowanymi nazwiskami sportretowanych[92]. Są to: Jan Kanty Działyński, Kuczkowski pseudonim Mucha, Edmund Taczanowski, Ludwik Mierosławski, Jan Matliński pseudonim Sokół, Aleksander Guttry, ksiądz Paweł Kamiński, Zygmunt Padlewski, Walentyna Niemojowska, Franciszek Godlewski, Stanisław Wierzbiński, Edmund Callier, Witold Turno, Jan Unrugh, Karol Libelt junior, Józef Śmiechowski. Niektóre wizerunki opatrzono dodatkowo odręcznymi podpisami wykonanymi ołówkiem lub atramentem przez co najmniej dwie osoby.

W albumie znalazły się także dwie intrygujące fotografie. Pierwsza przedstawiająca brodatego mężczyznę w ciemnym płaszczu z kapturem przepasanym skórzanym paskiem, z krucyfiksem w prawej i szablą w lewej ręce, podpisana została i na rewersie i w albumie jako: „ks. Mackiewicz". Jednak na przywoływanym już wcześniej tableau *Rozstrzelani – Powieszeni* znajduje się zupełnie inny wizerunek księdza Antoniego Mackiewicza, dowódcy powstańczego oddziału na Litwie, który został schwytany, a następnie stracony 28 grudnia 1863 roku w Kownie. Sprawę identyfikacji osoby podpisywanej jako „Mackiewicz" dokładnie przedstawił już w swej pracy Leszek Machnik[93], musimy więc uznać, że nasza podobizna przedstawia nierozpoznanego powstańca. Drugie zdjęcie, które powstało przed 1862 rokiem, przedstawia Edwarda Bongarda, Aleksandra Starzyńskiego i niezidentyfikowanego mężczyznę. Szwajcar Bongard, guwerner Aleksandra, był uczestnikiem konspiracji przed-

Nierozpoznany powstaniec styczniowy (opisywany jako ks. Antoni Mackiewicz), 1863, autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4452/IX/36

powstaniowej. Starzyński, usiłując bronić nauczyciela przed aresztowaniem, zastrzelił jednego z przybyłych do dworu żandarmów, dwóch innych ranił, a następnie popełnił samobójstwo. Na znanych z innych kolekcji fotografiach[94] występuje tylko Bongard i jego uczeń, nie wiadomo więc, kim jest trzeci mężczyzna.

Pozostałe fotografie portretowe, choć zostały podpisane, tylko w niewielkim stopniu udało się zidentyfikować. Nie wiadomo też, czy wszyscy występujący na nich mężczyźni brali udział w powstaniu. Bez wątpienia był nim 16-letni gimnazjalista z Poznańskiego, Władysław Psarski[95], żołnierz

[90] *PSB*: Leniecki Józef. Hasło oprac. S. Brzozowski, E. Kozłowski. T. 17. Wrocław 1972, s. 51; *1863-4. Wizerunki uczestników*…, tab. E; Ratajczyk L.: *Polska wojna partyzancka*…, s. 305.

[91] W katalogu *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 248, 249 opublikowano reprodukcję tableau z tej samej serii. Znajduje się na niej 16 tych samych podobizn, ale umieszczonych w innej kolejności.

[92] Obie fotografie zostały wydane za granicą, co tłumaczy błędny zapis niektórych nazwisk.

[93] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 33.

[94] *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 228; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 121, 139.

[95] Kolumna Z. [Nowolecki A.]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 224; Fotografia Władysława Psarskiego na stronie Muzeum Historii Kielc [dostęp: 10 lutego 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://powstanie1863.zsi.kielce.pl/index.php?id=p22.

Zygmunt Marszałkowicz, 1863, Walery Rzewuski; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4452/IX/70

Mikołaj Krzysztofowicz, 1863, Szymon Balicer; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4452/IX/69

oddziału Czachowskiego, który poległ 21 października 1863 roku pod Jurkowicami. W albumie znajduje się fotokopia jego wizerunku wykonanego przez Rzewuskiego. Ten sam fotograf jest autorem kolejnych trzech podobizn przedstawiających Zygmunta Marszałkowicza i Franciszka Skąpskiego z Kamienicy oraz Józefa Szymkajłę. Pierwszy był synem Maksymiliana, właściciela dóbr kamienickich, drugi, synem Antoniego, zarządcy tychże dóbr. Zygmunt Marszałkowicz[96] w powstaniu był pełnomocnikiem do stosunków z Węgrami. Franciszek Skąpski (1840–1863)[97], który do powstania wyruszył wraz z bratem, Zygmuntem, walczył w oddziale Anastazego Mossakowskiego, następnie Zygmunta Chmieleńskiego, zmarł na skutek ran odniesionych w bitwie pod Ciernem (22 września 1863 roku). Trzeci z wymienionych, Szymkajło, pochodzący z Krakowskiego, był w powstaniu wachmistrzem, potem wyemigrował do Konstantynopola, gdzie zmarł na cholerę w 1865 roku[98].

Dziełem Szymona Balicera jest podobizna jednego z żuawów śmierci, ujętego w mundurze tej formacji. Młody powstaniec podpisany nazwiskiem Krzysztofowicz, może być tożsamy z Mikołajem Krzysztofowiczem (1846–1935)[99], wywodzącym się z ziemiańskiej rodziny pochodzenia ormiańskiego, w późniejszych latach posła do Rady Państwa i sejmu galicyjskiego. Z kolei portrecik w popiersiu przedstawiający Chęcińskiego, również autorstwa Balicera, prawdopodobnie można utożsamiać z wymienionym w *Pamiętniku powstania* Tomaszem Chęcińskim[100], urodzonym w 1826 roku w Krakowie, w czasie powstania działającym w organizacji miejskiej.

W zakładzie Adolfa Hübnera w Krakowie wykonana została fotografia Karola Firganka pochodzącego ze Stanisławo-

[96] *PSB*: Marszałkowicz Maksymilian. Hasło oprac. H. Barycz. T. 20. Wrocław 1975, s. 70; Ramotowska F.: *Tajemne państwo polskie w powstaniu styczniowym 1863–1864. Struktura organizacyjna*. Cz. 2. Warszawa 2000, s. 26.

[97] Kolumna Z. [Nowolecki A.]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, dodatek, s. 57, 58; *Kpt. Franciszek Skąpski (1840–1863)* [online]. Muzeum Historii Kielc [dostęp: 10 lutego 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://powstanie1863.zsi.kielce.pl/index.php?id=g18.

[98] Idem: Pamiątka dla rodzin polskich… Cz. 2, dodatek, s. 69.

[99] *PSB*: Krzysztofowicz Mikołaj. Hasło oprac. J. Zdrada. T. 15. Wrocław 1970, s. 567.

[100] Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 184.

Filip Kahane pseud. Sanbra, po 18 marca 1863 r., autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4452/IX/53

Rogoziński, 1863, Adolf Hübner; w zbiorach MHK, nr inw. MHK--Fs4452/IX/72

wa. Brał on udział w obronie dworu w Glanowie 15 sierpnia 1863 roku jako jeden z dziesięciu strzelców oddziału hrabiego Aleksandra Krukowieckiego co opisał w niepublikowanych wspomnieniach, obecnie przechowywanych w Kórniku[101].

W Warszawie został sportretowany przez Antoniego Stelmacha Bogdan Piątkowski (1839–1880)[102], syn Wincentego, naczelnika powiatu miechowskiego. W 1863 roku wstąpił on do formującego się w Krakowie oddziału młodzieży arystokratycznej, która ekwipowała się własnym kosztem. Wkrótce jednak po przekroczeniu granicy oddział został otoczony przez wojsko rosyjskie i wyparty z powrotem do Galicji. Tu został rozbrojony i internowany przez Austriaków w twierdzy morawskiej Igławie.

Nie nosi sygnatury zdjęcie Filipa Kahane (1838–1915)[103] zwanego Sanbra (spolszczenie z franc. *sans bras* – bez ramienia), który razem z dwoma braćmi, Maurycym i Leonem, wziął udział w powstaniu styczniowym. Walczył w bitwie pod Miechowem jako porucznik żuawów śmierci gen. François Rochebrune'a. W bitwie pod Grochowiskami 18 marca 1863 roku pocisk urwał mu prawe ramię. Fotografię wykonano już po tym wydarzeniu, o czym świadczy pusty rękaw surduta. Będąc bez ręki, nadal służył w wojsku powstańczym. W albumie znajduje się jego drugie zdjęcie, też niesygnowane, wykonane wcześniej, zapewne przed wyruszeniem do powstania. Kahane pozuje na nim z pięcioma innymi mężczyznami odzianymi w powstańcze stroje. Dwóch z nich – Piotra Kotarskiego i A. Grossa – udało się zidentyfikować dzięki indywidualnym podobiznom w albumie, wykonanym przez Walerego Rzewuskiego. Na rewersach obu fotografii znajdują się dedykacje, na pierwszej: „W dowód Szacunku | pozostawiam to. / Kraków dnia 6/3. 63. / Piotr Kotarski"; na drugiej: „W dowód niewygasłej przyjaźni / i wdzięczności / AGross." O obu powstańcach

[101] Kowalski J.: *Kórniczanie w powstaniu styczniowym* [online]. „Kórniczanin" 2013, nr 1, s. 14 [dostęp: 12 lipca 2013 r.]. Dostępny w internecie: http://kornik.pl/publikacje/pdf/13/k_1_2013.pdf; idem: *Grottger, Traugutt, Działyński – powstańcy z Kórnika – relacja* [online]. „Kórniczanin" 2013, nr 9, z 10 maja, s. 20, 21 [dostęp: 12 lipca 2013 r.]. Dostępny w internecie: http://kornik.pl/publikacje/pdf/13/k_09_2013.pdf.

[102] *PSB*: Piątkowski Wincenty. Hasło oprac. J. Staszel. T. 26. Wrocław 1981, s. 23; *Bogdan Piątkowski* [online]. Muzeum Historii Kielc [dostęp: 9 marca 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://powstanie1863.zsi.kielce.pl/index.php?id=l15.

[103] *PSB*: Kahane Filip. Hasło oprac. E. Kozłowski. T. 11. Wrocław 1964, s. 413, 414; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 95.

Grupa powstańców, przed 18 marca 1863 r., autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4452/IX/90

nie udało się na razie zdobyć żadnych informacji. Dotyczy to także wizerunków kolejnych powstańców: Ludwika Krzysiańskiego, Władysława Ogrodowicza[104] z atelier Rzewuskiego, niejakiego Rogozińskiego z zakładu Adolfa Hübnera, Lewandowskiego, nienosząca sygnatury. Wszyscy oni ukazani są na zdjęciach z bronią. Pozostałe fotografie wykonane w latach 1863–1864 przedstawiają mężczyzn bez broni, dlatego trudno jednoznacznie stwierdzić, czy brali oni udział w narodowym zrywie. Czasami może o tym świadczyć wymowna dedykacja, jak ta na zdjęciu nierozpoznanego mężczyzny, wykonanym przez Waleriana Twardzickiego: „Prosi o pamięć przy / modlitwie. / d: 14/10 63 r." Czasami można próbować przypisać nazwiska do postaci występujących w literaturze. I tak, Oborski[105] może być tożsamy z jed-

[104] Na rewersie tej fotografii też znajduje się dedykacja: „W dowód szacónku i / poważania / jako pamiątkę / ofiaruję mojej / Macosze F. P. / Władysław Ogrodowicz / Kraków d. 1. 8. 63.".

[105] *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy*… Cz. 1, s. 145.

Żydzi warszawscy, *rys. Artur Grottger, karton IV cyklu* Warszawa I, *1861, Miethke & Wawra; w zbiorach MHK, nr inw. MHK--Fs4452/IX/10*

nym z synów Maksymiliana, w którego majątku Proszewie mieściła się kancelaria naczelnika cywilnego województwa podlaskiego, Rożałowski z Janem Rożałowskim[106], słuchaczem pierwszego roku teologii, uczestnikiem powstania, a Polkowski z malarzem Józefem Tadeuszem Polkowskim. Fotografia podpisana „Wernicki" może przedstawiać Jana, prawnika, urzędnika pocztowego, a w powstaniu członka Komitetu Centralnego. Jednak jej lwowska proweniencja (Józef Eder) może wskazywać na Józefa (1835–1906)[107], doktora medycyny, który w czasie powstania styczniowego opiekował się rannymi w szpitalu Bernardynów w Sokalu oraz w szpitalach w Poturzycy i Walawce.

Natomiast kolejne fotografie pozostają nierozpoznane mimo podpisów, a przedstawiają: Kruka?, Kochowskiego, Deswarta, Konarzewskiego, Januszkiewicza, Władysława Szadurskiego.

Album uzupełniają zdjęcia o wymowie patriotycznej. Znajduje się tu cykl rysunków Artura Grottgera zatytułowany *Warszawa I*. Powstał on w odpowiedzi na wydarzenia warszawskie (1861), znane artyście jedynie z doniesień prasowych i relacji świadków. Cykl ten, składający się z siedmiu rysunków, został wydany w reprodukcjach fotograficznych przez wiedeńską firmę Miethke & Wawra. W albumie zgromadzono tylko sześć rysunków: *Lud w kościele*, *Chłop i szlachta*, *Żydzi warszawscy*, *Pierwsza ofiara*, *Wdowa*, *Zamknięcie kościołów*. Trzy kolejne zdjęcia to ryciny przedstawiające Tadeusza Kościuszkę: portrecik w młodzieńczym wieku namalowany około 1792 roku przez Jana Rustema, *Uwolnienie Tadeusza Kościuszki przez cara Pawła I*, mezzotinta Jamesa Daniella wykonana według obrazu Henry'ego Singletona, portret w starszym wieku, rysunek Henryka Rietera z 1816 roku. Nie zabrakło portretu adiutanta Naczelnika, Juliana Ursyna Niemcewicza, historyka, publicysty, działacza politycznego, a także podobizny innego historyka, działacza patriotycznego i jednego z najwybitniejszych przywódców emigracji polskiej, Joachima Lelewela[108]. Trafiła tu również reprodukcja obrazu Januarego Suchodolskiego z 1845 roku *Obrona Częstochowy* oraz fotografia Ignacego Kriegera z pomnikiem nagrobnym gen. Jana Zygmunta Skrzyneckiego, ustawionym w 1865 roku w kościele Dominikanów w Krakowie. Pomnik wodza naczelnego powstania listopadowego dłuta Władysława Oleszczyńskiego został ufundowany ze składek społeczeństwa. Kolejne zdjęcie to rycina przedstawiająca portret konny włoskiego generała Giuseppe Garibaldiego, bojownika o wyzwolenie narodowe, w którego ochotniczych oddziałach walczyło wielu Polaków. Symboliczne znaczenie ma umieszczenie w albumie grafiki Aleksandra Lessera z wizerunkiem polskiego władcy, Kazimierza I Odnowiciela. W zgromadzonym zbiorze znalazło się jeszcze 17 fotografii, m.in. niezidentyfikowanych mężczyzn i alegorycznych rycin[109].

Każdy z czterech przechowywanych w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa albumów poświęconych patriotycznej tematyce związanej z wydarzeniami lat 1861–1864 ma swoją specyfikę. Nie wiemy, niestety, czy dobór zgromadzonych zdjęć był celowy, czy też przypadkowy. Rodzinny charakter większości z nich skłania raczej ku pierwszemu przypuszczeniu. Znalazły się w nich fotografie prawdopodobnie osób znanych, cenionych, członków rodziny, przyjaciół, a być może także ich dowódców. Tylko w jednym albumie zgromadzono wyłącznie podobizny znanych uczestników powstania, zakupione w firmie Bogdanowicza we Lwowie. Wszystkie fotografie mają format wizytowy, wiele z nich to masowo kolportowane fotokopie. Jednak część z nich, najcenniejsza, wymagająca dalszych badań, to rzadkie fotografie, niespotykane w innych kolekcjach.

[106] Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 346.

[107] *Ibidem*, s. 395; idem: *Cmentarzyska i groby naszych bohaterów z lat 1794-1864 na terenie Wschodniej Małopolski*. Lwów 1928, s. 37.

[108] Reprodukcja ryciny Leonarda Straszyńskiego z 1860 r.

[109] Sześć fotografii z podobiznami nierozpoznanych mężczyzn z różnych zakładów fotograficznych wykonanych w latach sześćdziesiątych XIX w., pięć portretów: Leona Korytyńskiego (ok. 1864), Jana Strahlera (1865), Smolińskiego (po 1875), towiańczyka Karola Baykowskiego (po 1883), Bronisława Noskowskiego, brata kompozytora Zygmunta (po 1865), pięć alegorii, w tym rycina *Polacy w kopalniach Syberii* oraz rycina upamiętniająca wydarzenia związane z rocznicą unii horodelskiej, a także zdjęcie posążka grenadiera Starej Gwardii cesarza Napoleona I.

Photographs from the 1860s Connected with the January Uprising in the Collection of the Department of Kraków Photographs at the Historical Museum of the City of Kraków. Part 1. Albums with the Photographs of Insurrectionists

The 150th anniversary of the outbreak of the January Uprising, which falls in 2013, is a good opportunity to introduce the photographs held in the Museum collection and featuring the likenesses of leaders and politicians, heroes and ordinary men who partook in the events that took place in Polish land between 1860 and 1865. These photographs were vital for conveying the legend of the uprising and maintaining the idea of independent Poland; they turned out to have a significant effect on stirring patriotic feeling in the nation. It became a special type of custom to keep photographs with the images of insurgents and participants in battles fought during the uprising, which were reproduced from contemporary prints and paintings. The photographs were put into family albums or special patriotically-oriented scrapbooks. Many such mementoes of the martyrdom of the Polish nation were passed down in Polish families.

The collection of the Historical Museum of the City of Kraków contains four such albums. The photographs gathered in them were taken in ateliers in Polish land and abroad in the first half of the 1860s. They feature people associated with the period preceding the outbreak of the uprising as well as insurrectionists. Many photographs are not captioned, hence the problem with the identification of some of the photographed individuals and definite confirmation of their participation in the armed action in question.

The article describes photographs produced in the 1860s as well as later photocopies. Three of the albums are small-size folders designed to hold carte-de-visite photographs inserted one on a page. The fourth album, which is larger in size, contains pages with slots for two photographs on each page. The first album holds 39 photographs, most of which are not signed. The majority of the pictures were taken in the Warsaw studios of Karol Beyer, Jan Mieczkowski, Teodor Juliusz Willnow, Walerian Twardzicki, and Meletiusz Dutkiewicz and Ferdynand Kloch. Most of the prints are captioned, featuring portraits of insurgents taking part in the January Uprising and activists of the period preceding the insurrection. The remaining photographs were largely reproduced from the frequently copied portraits of well-known leaders; most of them are not signed.

The second album was donated to the Museum by the sisters Gabriela and Krystyna Stawiarska, daughters of Bogdan Stawiarski, a participant in the January Uprising. The album contains 24 photographs, most of which were also taken in the Warsaw studios of Beyer, Grzegorz Sachowicz, Aleksander Witkowski, and Mieczkowski. The majority of the photographs were captioned. The handwritten inscription on the endpaper reads "Album z roku 1863 / po Matce" (1863 album / [inherited] from Mother); it must have belonged to Albina Stawiarska (1817–1889), mother of the insurrectionists Bogdan and Kajetan. The photographs collected in the album present insurgents from the formation under Ignacy Mystkowski, activists of the period preceding the insurrection, and unidentified insurrectionists, presumably acquainted with the Stawiarski family.

The third album in the collection holds 23 photographs. Unlike in the other albums, which basically contain pictures dating from the 1860s, only half of the photographs gathered in this album come from that period. The remaining pages were filled with the likenesses of people who must have been related to or acquainted with the owner; most of the pictures in this category were taken in the 1870s. Most photographs in the album do not bear photographers' signatures, but the majority have small stickers on the reverse pointing to A. Bogdanowicz from Lwów, a stationer whose shop also sold photographs. This must be the reason why the prints in the album are mass-distributed photocopies of pictures featuring well-known participants in the January Uprising; commanders predominate in the photographs. Their likenesses were captioned on the obverse as well as on the reverse.

The last of the albums in the collection is a gift from He-lena Lipska. It contains 99 photographs dating mostly from the first half of the 1860s, taken in different studios in Kraków, Warsaw, Lwów, Vienna and Paris. The handwritten inscription in the album says that it was presented to Jacek Lipski, mechanical engineer and a designer of smelting units. It is beyond question that some of the photographs were collected by the Lipski family, as suggested by people in the pictures and dedicatory inscriptions. The collection covers images of well-known insurrectionists, politicians, and activists of the period preceding the uprising. The album is supplemented with patriotically-oriented photographs, including those featuring a series of Artur Grottger's drawings entitled *Warsaw I*.

Each of the four albums devoted to the patriotic subject of the events of 1861–1864 is unique in its contents. We cannot say whether the collections of photographs were compiled according to a preconceived scheme, or at random, but the fact that most of them are family pictures makes us opt for the former speculation. The albums contain photographs featuring individuals whom the owners knew and held in high regard and those with whom these owners were related or befriended; some of the photographed people could have been these relatives' and friends' commanders during the uprising, too. Only one of the albums contains no other likenesses than those of well-known participants in the January Uprising purchased at the Bogdanowicz's in Lwów. All the photographs have the size of the carte de visite; many of them are photocopies distributed once on a large scale. However, the most valuable pictures in the collection are those that are unique to the albums and cannot be encountered in other collections.